

II. PRACE BADAWCZE

BENON BROMBEREK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

STUDIA UNIWERSYTECKIE MŁODZIEŻY JAKO DROGA KSZTAŁTOWANIA JEJ DOJRZAŁOŚCI SPOŁECZNEJ

ABSTRACT. Bromberek Benon, *Studia uniwersyteckie młodzieży jako droga kształtowania jej dojrzałości społecznej* (University studies of young people as a way of formation of their social maturity), „Neodidagmata” XX, Poznań 1991, Adam Mickiewicz University Press, pp. 81-99. ISBN 83-232-0302-4. ISSN 0077-653X. Received: June 1986.

The author of this article makes an attempt at answering the following question, on the basis of results of studies conducted with application of various techniques on a sample of 2253 students of the University of Poznań: what was demographic make-up in the whole cycle of five-years studies; motives of undertaking a continuation of university studies; the level of preparation for university studies represented by the interviewed young people and the expectations of these people which they manifested; the course of studies, thus the results they obtained during their studies (interpreted both quantitatively and qualitatively); plans for the future life and their attitude to the selected values.

The analysis conducted and the conclusions which are its results show the young students from the University of Poznań (in the years 1976-1980) within an aspect of their demographic and psychosocial features pointing to their dynamics during the course of studies and significance in the process of studies and socialization.

Benon Bromberek, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Pedagogiki, ul. Szamarzewskiego 89, 60-658 Poznań, Polska-Poland.

1. WPROWADZENIE

Studia uniwersyteckie młodzieży mają długą i bogatą tradycję w kulturze europejskiej. W ich historii zwykło się wyróżniać, z punktu widzenia zmian funkcji i form organizacyjnych, trzy zasadnicze typy, to jest: studia uniwer-

syteckie okresu średniowiecza, studia uniwersyteckie ery nowożytnej przybierające postać liberalną i studia uniwersyteckie doby współczesnej oparte na założeniach jedności badań naukowych, dydaktyki i wychowania. Te ostatnie są ciągle jeszcze przedmiotem ostrych sporów naukowych na skutek nowej sytuacji, w jakiej są realizowane (B. Suchodolski 1974, s. 512-527; J. Ziółkowski 1972, s. 213-237).

Obok uniwersytetów i poza nimi we wszystkich krajach świata powstają silne ośrodki badawcze i potężne uczelnie wyższe zawodowe realizujące bogate programy badawcze i kształceniowo-wychowawcze (E. Faure 1975). Same zaś uniwersytety stają się instytucjami masowymi, nastawionymi w coraz większym stopniu na dostarczenie społeczeństwu licznych rzesz specjalistów przygotowanych do pełnienia ról społeczno-zawodowych w ramach niebywale rozwinętego społecznego podziału pracy (F. C. James 1966). W wielu krajach pisze się nawet o kryzysie studiów uniwersyteckich (A. Perkins, F. C. James 1972).

Ogólną dyrektywą metodologiczną, której podporządkowuje się w okresie 40-lecia Polski Ludowej działania władz wobec uczelni, w tym także wobec uniwersytetów, staje się teza o konieczności dostosowania zadań naukowo-badawczych, dydaktycznych i wychowawczych szkół wyższych do potrzeb budownictwa socjalistycznego. W ten sposób uczelnie akademickie zostają włączone w proces przemian gospodarczych, kulturowych i politycznych całego narodu, zintegrowane z całym systemem działań społecznych, których celem jest społeczeństwo rozwiniętego czy realnego budownictwa socjalistycznego (W. Markiewicz 1970, s. 5 i dalsze).

Studia uniwersyteckie mają i mieć będą w przyszłości najwyższą rangę głównie dlatego, że uczestniczy w nich przodująca kadra badaczy i młodzież zdobywająca czynnie wykształcenie naukowe. Nauka jest realną siłą wytwórczą, ale w równym stopniu przygodą intelektualną coraz większej liczby osób, wzbogacającą ich osobowość i zaspokajającą ich potrzeby wyższego rzędu.

Studia uniwersyteckie dają i dawać powinny przede wszystkim gruntowne przygotowanie teoretyczne, kulturę metodologiczną i orientację zawodową. Wyrabiają więc rzeczowość, samodzielność, krytycyzm i odpowiedzialność wyrażane w studenckich motywach, oczekiwaniach, postawach i aspiracjach. Ich atrakcyjność wcale nie maleje mimo spadku opłacalności wykształcenia uniwersyteckiego. Dowodem tego jest nie tylko duża liczba zgłoszeń młodzieży na studia uniwersyteckie, lecz systematyczne podnoszenie wyróżniających się poziomem jakościowym wyższych studiów medycznych, technicznych, ekonomicznych czy pedagogicznych do rangi studiów uniwersyteckich. Przykładem tego jest utworzenie Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Gdańskiego, a ostatnio nawet Uniwersytetu w Szczecinie. Podobne przykłady spotkać można w wielu krajach europejskich.

Powstaje pytanie, kto w sensie demograficzno-społecznym podejmuje studia uniwersyteckie i jakimi motywami się kieruje? Nie mniej istotne wydaje

się pytanie, na ile podejmujący studia uniwersyteckie są do nich przygotowani i czego oczekują od tych studiów? Z kolei nasuwa się pytanie, jaki jest przebieg tych studiów uniwersyteckich, ich ilościowe i jakościowe wyniki oraz na ile są one zróżnicowane czynnikami społeczno-środowiskowymi? Wreszcie nasuwa się pytanie, co ceni młodzież uniwersytecka i jaki ma stosunek do podstawowych wartości i swych perspektyw społeczno-zawodowych?

Próba odpowiedzi na postawione pytania jest niniejsze opracowanie. Oparte jest ono na wynikach wieloletnich badań, przeprowadzonych w latach 1976 – 1980/81 na próbie 2253 studentów przyjętych w roku 1976 na I rok studiów w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Zastosowano przy tym dwie dopełniające się metody: analizę dokumentów 2253 studentów (100% przyjętych na 25 kierunkach studiów) znajdujących się w dziekanatach oraz sondaż opinii studentów ustalony na próbie 1579 studentów (70, 80% przyjętych). Dane z analizy dokumentów nanoszono w każdym roku na specjalnie przygotowany arkusz pomiaru dynamiki rozwoju studenta zawierający 36 zmiennych i kwestionariusz ankiety zawierający 34 pytania z 204 zmiennymi, których poziom, czyli wartość ustalono.

2. SKŁAD DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNY BADANYCH I ICH MOTYWY PODJĘCIA STUDIÓW

Pozycja uniwersytetu zależy nie tylko od jakości zatrudnionych w nim nauczycieli akademickich, lecz także w dużym stopniu od samych studentów, ich walorów intelektualnych, siły motywacji i poziomu aspiracji, postaw wobec swych obowiązków uczelnianych i obywatelskich, a także ich aktywności i samodzielności. Skład osobowy studentów należy więc do spraw wyjątkowo istotnych, warunkujących w dużym stopniu przebieg studiów i osiąganе wyniki.

Młodzież uniwersytecka jest nie tylko liczną grupą społeczną, lecz także wysoce zróżnicowaną w swym składzie osobowym ze względu na pochodzenie społeczno-przestrzenne, płeć i motywację studiowania.

2.1. POCHODZENIE SPOŁECZNO-PRZESTRZENNE BADANYCH STUDENTÓW

Przyjmujemy jako tezę nie podlegającą dyskusji, że kluczowym kryterium postępu demokratyzacji szkolnictwa wyższego jest i pozostanie wskaźnik udziału w nich środowisk robotniczych i chłopskich. Skład społeczny studentów winien odtwarzać – na ile to jest możliwe – społeczno-kulturową, zawodową i ekonomiczną strukturę całego społeczeństwa, umożliwiając stykanie się ze sobą jednostek z różnych klas i warstw społecznych, o różnych zdolnościach, motywacjach i wartościach, których nosicielami są środowiska społeczne ich pochodzenia (J. Ziółkowski 1972, s. 239-265). Przebieg studiów

Tabela 1

Pochodzenie społeczno-zawodowe studentów z poszczególnych wydziałów UAM

Pochodzenie	Ogółem		Wydział Prawa i Admin.		Wydział Filologiczny		Wydział Historyczny		Wydział Nauk Społ.		Wydział Matemat. Fizyki i Chemii		Wydział Biologii i Nauki o Ziemi		Instytut Bibliot. i Inform. Naukowej	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Pracownicy fizyczni niewykwalifikowani	193	8,6	15	3,2	48	9,7	13	5,6	29	7,4	62	17,4	17	8,5	9	8,8
Pracownicy fizyczni wykwalifikowani	547	24,4	97	20,9	121	24,4	61	26,4	111	28,4	63	17,6	31	30,7	33	32,4
Rolnicy z podstawowym wykształceniem	76	3,4	20	4,3	14	2,8	10	4,3	15	3,8	5	1,4	8	4,0	4	3,9
Rolnicy z zawodowym wykształceniem	44	2,0	2	0,4	3	0,6	6	2,6	15	3,8	17	4,8	1	0,5	0	0,0
Pracownicy umysłowi z podstawowym i średnim wykształceniem	677	30,2	141	30,3	151	30,4	67	29,0	128	32,7	101	28,3	57	28,6	32	31,4
Pracownicy umysłowi z wyższym wykształceniem	629	28,1	169	36,3	146	29,4	62	26,8	81	20,7	105	29,4	43	21,6	23	22,5
Pracownicy nauki, twórcy, eksperci	41	1,8	13	2,8	7	1,4	8	3,5	1	0,3	0	0,0	11	5,5	1	1,0
Właściciele prywatnych zakładów	34	1,5	8	1,7	6	1,2	4	1,7	11	2,8	4	1,1	1	0,5	0	0,0
Razem	2241	100,0	465	100,0	496	100,0	231	100,0	391	100,0	357	100,0	199	100,0	102	100,0

 $\chi^2=102,9667$; stopień swobody (dalej s.s.)=24; $\alpha=0,05$

uniwersyteckich młodzieży robotniczo-chłopskiej potwierdza w pełni słuszność przyjętego przez nas i wymienionego wyżej kryterium postępu demokratyzacji szkolnictwa wyższego.

Niestety, analiza składu społecznego i przestrzennego studentów w ostatnich 20 latach dowodzi wyraźnie, że następuje spadek udziału młodzieży chłopskiej na studiach dziennych, przy pewnym wzroście młodzieży robotniczej i inteligenckiej. Widać to nie tylko w strukturze społecznej przyjętych na studia, lecz przede wszystkim w strukturze zgłoszeń na studia wyższe. Jeśli w roku akademickim 1960/61 mieliśmy w skali kraju w składzie studentów stacjonarnych 24,6% młodzieży robotniczej, 18,7% młodzieży chłopskiej i 44,8% młodzieży inteligenckiej, to w roku akademickim 1980/81 mamy wśród studiujących 32,2% młodzieży robotniczej, 8,5% młodzieży chłopskiej i 55,2% młodzieży inteligenckiej (por. *Roczniki statystyczne szkolnictwa*). Potwierdzają to także liczne badania naukowe (M. Kozakiewicz 1976; J. Osiński 1977, 1983; A. Zandecki 1978; J. Zalewski 1980) i żywa oraz przeciągająca się w czasie dyskusja nad systemem przyjęć do szkół wyższych.

W naszych badaniach przyjęliśmy stosowany w socjologii ośmiowarstwowy układ społeczno-zawodowy, zapewniający, naszym zdaniem, i dla naszych potrzeb względnie obiektywne odbicie aktualnego systemu uwarstwienia społeczno-zawodowego w naszym kraju (K. Słomczyński 1972; W. Wesolowski 1974). Wyniki naszych ustaleń badawczych potwierdzają ogólną prawidłowość w składzie społecznym badanych studentów. Wśród tych, co podjęli studia uniwersyteckie w Poznaniu w 1976 roku mieliśmy 33% młodzieży robotniczej, zaledwie 5,4% młodzieży chłopskiej i 60% młodzieży pochodzącej z tak zwanych środowisk inteligenckich. Charakterystyczne w tym względzie jest także zróżnicowanie składu społecznego studentów na poszczególnych wydziałach (por. tabelę 1) i kierunkach studiów. Wśród tych ostatnich do najbardziej elitarnych, ze względu na pochodzenie społeczne młodzieży mającej rodziców z wykształceniem wyższym należą: filologia klasyczna (57,1%), anglistyka (52,6%), kulturoznawstwo (46,4%), historia sztuki (44,4%) i prawo (43,4%).

Zróżnicowanie składu badanej młodzieży ze względu na jej pochodzenie przestrzenne (ekologiczne) jest też charakterystyczne. Większość tej młodzieży uniwersyteckiej pochodzi ze środowisk wielkomiejskich lub ze środowisk pozostających w zasięgu metropolii wielkomiejskich. J. Szczepański słusznie zauważa, że „Im większa społeczność lokalna, tym bardziej zwiększa się procent kandydatów na studia w stosunku do liczby objętej nią ludności (J. Szczepański 1969, nr 7). Wywodzenie się ze społeczności lokalnej, będącej siedzibą szkoły wyższej, stwarza znacznie dogodniejsze warunki podjęcia studiów niż w razie zamieszkiwania w społeczności malej. Duże miasta, a zwłaszcza przodujące licea ogólnokształcące w nich zlokalizowane, stanowią zdecydowanie lepsze miejsce startu do konkursowych egzaminów wstępnych

Tabela 2

Miejsce stałego zamieszkania studentów z poszczególnych wydziałów UAM

Miejsce zamieszkania	Ogółem		Wydział Prawa i Admin.		Wydział Filologiczny		Wydział Historyczny		Wydział Nauk Społ.		Wydział Matemat. Fizyki i Chemii		Wydział Biologii i Nauki o Ziemi		Instytut Bibliot. i Inform. Naukowej	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Wieś, osada	281	12,5	66	14,2	53	10,6	22	9,5	46	11,6	21	8,1	38	19,1	27	26,5
Miasto do 10 tys.	340	15,1	45	9,7	82	16,5	56	24,1	47	11,9	70	19,6	29	14,6	11	10,8
Miasto 10-50 tys.	499	22,2	100	21,5	116	23,3	33	14,2	94	23,7	98	27,4	41	20,6	17	16,7
Miasto 50-100 tys.	252	11,2	54	11,6	54	10,8	20	8,6	49	12,4	53	14,8	16	8,0	6	5,9
Miasto powyżej 100 tys.	878	39,0	200	43,0	193	38,8	101	43,5	160	40,4	108	30,2	75	37,7	41	40,2
Razem	2250	100,0	463	100,0	498	100,0	232	100,0	396	100,0	358	100,0	199	100,0	102	100,0

 $\chi^2 = 102,9667; s. s. = 24; \alpha = 0,0$

na wyższą uczelnię. Wartość prognostyczna tych egzaminów wstępnych jest dyskusyjna, a zwłaszcza na humanistyczne kierunki studiów.

Badania nasze potwierdzają w zasadzie słuszność wymienionych wyżej tez w liniowej zależności pomiędzy wielkością społeczności lokalnej a poziomem aspiracji młodzieży do studiów wyższych (por. tabelę 2). Wyjątek stanowią tu miasta z 50-100 tysiącami mieszkańców. W dodatku struktura przyjęć tylko w małym stopniu różni się od struktury zgłoszeń na studia uniwersyteckie (*Ocena poziomu przygotowania... 1978*). Należałoby intensywniej wpływać na aspiracje kształcenia uniwersyteckiego w środowiskach wiejskich i małomiasteczkowych, a zwłaszcza stwarzać lepsze perspektywy społeczno-zawodowe absolwentom studiów uniwersyteckich (płace, mieszkania, uznanie społeczne, możliwość działań innowacyjnych i twórczych).

22. PLEĆ BADANYCH STUDENTÓW I MOTYWY ICH STUDIÓW

Studia uniwersyteckie należą do studiów wyraźnie sfeminizowanych. Udział kobiet sięga tu średnio 68,3% ogólnej liczby studiujących, wykazując jednocześnie istotne zróżnicowanie na poszczególnych wydziałach (por. tabelę 3). Stanowi to ogólną prawidłowość odnotowywaną i w innych uniwersytetach. Związane to jest z jednostronnie żeńskim w zasadzie składem liceów ogólnokształcących, stanowiących główną bazę rekrutacyjną dla studiów uniwersyteckich (w UAM 88,7%), podkreślonym już spadkiem opłacalności wykształcenia uniwersyteckiego i w istotnym stopniu „nauczycielskim” charakterem tych studiów, gdyż na 25 kierunkach 14 z nich to kierunki i specjalności nauczycielskie kształcące 37,2% ogólnej liczby studentów (B. Bromberek 1971, 1973, 1979).

Feminizacja studiów uniwersyteckich jest nie tylko stanem, lecz procesem wykazującym tendencję zwykłą.

Interesujące jest nie tylko to, kim są studenci podejmujący studia uniwersyteckie ze względów społeczno-demograficznych, lecz także i to, jaka jest motywacja wyboru studiów i ich określonego kierunku (por. tabele 4 i 5).

Pod pojęciem motywów rozumiemy w naszych rozważaniach to, co dość powszechnie jest aprobowane, a więc pewien rodzaj napięcia wewnętrznego, od którego zależy możliwość i kierunek aktywności człowieka. Motywacja zaś stanowi system podstawowych potrzeb i wartości, które ten kierunek aktywności człowieka wyznaczają (J. Strelau... 1975, s. 170 i dalsze).

Badani przez nas studenci kierują się w swym wyborze studiów uniwersyteckich przede wszystkim chęcią stania się bardziej wykształconymi, możliwością wykorzystania czasu nad swym rozwojem, chęcią zdobycia dobrego zawodu i służenia innym. Istotność statystyczna zróżnicowania odpowiedzi studentów i studentek kształtuje się różnie. Najwyższy wskaźnik tej istotności

Tabela 3

Skład badanych studentów według płci na poszczególnych wydziałach UAM

Płeć	Ogółem		Wydział Prawa i Admin.		Wydział Filologiczny		Wydział Historyczny		Wydział Nauk Społ.		Wydział Matemat. Fizyki i Chemii		Wydział Biologii i Nauki o Ziemi		Instytut Bibliot. i Inform. Naukowej	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Mężczyźni	714	31,7	242	52,0	74	14,8	109	47,0	99	24,9	125	34,9	52	26,3	13	12,7
Kobiety	1538	68,0	223	48,0	426	85,2	123	53,0	298	75,1	233	65,1	146	73,7	89	87,3
Razem	2252	100,0	465	100,0	500	100,0	232	100,0	397	100,0	358	100,0	198	100,0	102	100,0

 $\chi^2=209,5732$; s. s. = 6; L=0,0

Tabela 4

Motywy podjęcia studiów uniwersyteckich przez badanych studentów z uwzględnieniem ich płci
wyrażone w średnich

Motywy	Ogółem N = 1549	w tym	
		mężczyźni	kobiety
		N = 493	N = 1052
Stanie się bardziej wykształconą osobą	2,9	3,0	2,0
Pożyteczniejsze wypełnianie czasu nad swym rozwo- jem intelektualnym	2,8	2,7	2,8
Zdobycie dobrego zawodu	2,6	2,6	2,7
Udzielenie pomocy innym	2,4	1,3	2,5
Posiadanie czasu do nauki w wybranej dziedzinie	2,4	2,4	2,4
Lepsze od innych przygotowanie do pracy	2,2	2,2	2,4
Poprawienie statusu społecznego	2,1	2,1	2,2

Skala od 0-4; 0=małe istotny, 4=bardzo istotny

odnotowujemy przy motywach: chęć udzielania pomocy innym ($x^2=34,9490$; s.s.=3; $\alpha=0,0000$), chęć zdobycia dobrego zawodu ($x^2=29,8656$; s.s.=3; $\alpha+=0,0000$) i chęć bycia lepiej przygotowanym do pracy ($x^2=15,1098$; s.s.=3; $\alpha=0,0017$).

Tabela 5

Motywy wyboru kierunku studiów przez badanych studentów z uwzględnieniem ich płci
wyrażone w średnich

Motywy	Ogółem N = 1548	w tym	
		mężczyźni	kobiety
		N = 494	N = 1054
Specjalne zainteresowanie przedmiotem studiów	3,5	3,4	2,6
Możliwość znalezienia pracy	3,1	2,9	3,2
Skrystalizowane uzdolnienia do danej dziedziny nauki	3,0	2,9	3,1
Możliwość awansu zawodowego w danej specjal- ności	2,4	2,3	2,5
Krótkość okresu studiów	1,3	1,4	1,3

Skala od 0 do 4; 0=nieistotne, 4=bardzo istotne

Interesujące są także same motywy wyboru kierunku studiów. Nasze ustalenia w tym względzie prezentowane są bliżej w tabeli 5. Na podstawie danych tam zawartych można stwierdzić, że nasza młodzież uniwersytecka prawidłowo wybiera studia na określonym kierunku motywując to słusznie specjalnymi zainteresowaniami naukowymi (93,9% badanych uznało ten

motyw za istotny i bardzo istotny), możliwością znalezienia ciekawej pracy (83,5% badanych) i skryształowanymi uzdolnieniami do danej dziedziny nauki (82,3% badanych). Wbrew obiegowym opiniom młodzież studencka przy wyborze kierunku studiów w minimalnym stopniu bierze pod uwagę czas ich trwania (6,7% badanych).

Różnice zdań studentek i studentów są widoczne. Nie tylko motywy są tu różne, lecz głównie i ich hierarchie. Statystyczna istotność tego zróżnicowania dotyczy głównie takich motywów, jak: możliwość znalezienia ciekawej pracy ($\chi^2 = 31,6256$; s.s. = 3; $\alpha = 0,0000$), skryształowanie uzdolnień do danej dziedziny nauki ($\chi^2 = 15,6381$; s.s. = 3; $\alpha = 0,0013$) oraz specjalne zainteresowanie przedmiotem ($\chi^2 = 12,2560$; s.s. = 3; $\alpha = 0,0066$).

3. PRZYGOTOWANIE DO STUDIÓW I OCZEKIWANIA ŻYWIONE WOBEC UCZELNI

Problem przygotowania studentów do studiów uniwersyteckich jest sprawą istotną. Różnice w tym względzie są widoczne w okresie ich przystosowywania się do nowych wzorów pracy i życia. Wzór dobrego ucznia w znacznym stopniu odbiega od wzoru dobrego studenta, w każdym razie okazuje się w dużej mierze niewystarczający. Są to nie tylko straty ekonomiczne, lecz również problemy społeczno-moralne, sprawy zawiedzionych nadziei młodych ludzi i ich rodziców, a często i nauczycieli wychowawców.

3.1. PRZYGOTOWANIE DO STUDIÓW UNIWERSYTECKICH

Badani studenci na ogół pozytywnie oceniają przygotowanie wyniesione ze szkoły średniej (klasy o profilu podstawowym ukończyło 61,2% badanych, klasy matematyczno-fizyczne 19,3%, klasy humanistyczne 6,4%, klasy neofilologiczne 1,7%, klasy wychowania fizycznego i sportu 0,5% i klasy zawodowe w technikach i liceach zawodowych 10,8% badanych). Przy tym jednak dość obiektywnie zgłaszają pod adresem tej szkoły i jej kadry nauczycielskiej szereg uzasadnionych uwag krytycznych.

Przede wszystkim w toku nauki w szkole średniej nie przywiązywano uwagi, lub przywiązywano zbyt mało, do takich spraw istotnych w czasie studiów uniwersyteckich, jak rozumienie punktu widzenia innych oraz pewnej wobec nich tolerancji (65,5% badanych), rzeczowości w stosunkach wzajemnych (58,4%), krytycyzmu wobec faktów i innych uzasadnionych punktów widzenia (65,5% badanych), rozwiązywania nowych problemów przy zastosowaniu przyswajanych metod (57,4% badanych). Znaczną i bardzo znaczną uwagę natomiast przywiązywano w ukończonej przez badanych studentów szkole do przyswajania dużej liczby faktów i ich mechanicznego odtwarzania w sytuacjach egzaminacyjnych. Podkreślało to aż 85,1% ogólnej liczby

badanych. Nie najlepiej wygląda też sprawa z opanowaniem przez badanych studentów w szkole średniej technik pracy, takich jak: zestawienie literatury na określony temat, sensowne i właściwe cytowanie źródeł, sporządzanie protokołów z dyskusji, szukanie, wybór i porządkowanie informacji na określony temat czy wreszcie planowanie i przeprowadzanie eksperymentu naukowego, chociażby w mikroskali. Szkoły średnie wdrażają więc swych wychowanków nadal do powierzchniowych strategii uczenia się, a zaniedbują strategię nauki pogłębionej. Organizowane w ostatnich dwóch latach w szkołach wyższych parotygodniowe kursy przygotowawcze do studiów nie rozwiązują sprawy, lecz stanowią jedynie pozorowane działania.

Przyjęcie na studia uniwersyteckie badana młodzież słusznie traktuje jako swojego rodzaju wyróżnienie. Co prawda dostaje się tu młodzież coraz częściej bardzo dobra, dobra, a nawet znaczny odsetek młodzieży tylko dostatecznej. Wyjaśnić to można różnicą liczbową zgłoszeń na poszczególne kierunki studiów. Przy dużej liczbie zgłoszeń komisje egzaminacyjne zwiększają wymagania, dokonując tym samym selekcji eliminującej. Poza tym oceny maturalne bywają różne ze względu na jakościowe różnice poziomów reprezentowanych przez poszczególne szkoły średnie, co uwidacznia się potem na egzaminach wstępnych (por. tabelę 6). Maturzyści bardzo dobrzy i dobrzy z formalnego punktu widzenia (w opinii szkoły średniej) nie zawsze tak samo prezentują się na tych egzaminach wstępnych. Przygotowywana już kilka lat reforma tych egzaminów rozszerzająca wpływ szkół średnich na decyzje komisji przyjęć wydaje się, w świetle naszych badań, słuszna. Zbiektywizuje to skuteczniej test egzaminów wstępnych i zbliży do rezultatów maturalnych ostatnio wreszcie zaostrzonych.

Tabela 6

Średnia ocen z egzaminu maturalnego i wstępnego badanych studentów UAM w % (N=2253)

Skala ocen	Matura	Egzamin wstępny
Poniżej 3,6	15,3	+5,2
3,6 – 4,0	29,0	+3,6
4,1 – 4,5	26,2	+2,3
4,6 – 5,0	29,5	-11,2
Razem	100,0	100,0

Badana przez nas młodzież studencka korzystała także z kontrowersyjnych preferencji. Na ogólną liczbę 2253 przyjętych na studia uniwersyteckie 1478 osób otrzymało te preferencje, to jest 65,5% ogólnej liczby. Struktura tych preferencji była jednak dość charakterystyczna: ze względu na pochodzenie społeczne z preferencji skorzystało 370 osób (16,4%), z powodu pracy zawodowej lub służby wojskowej – 27 osób (1,19%), z uwagi na wyróżniające

się stopnie na świadectwie dojrzałości – 757 osób (33,5%), z tytułu pochodzenia społecznego i świadectwa dojrzałości – 321 osób (14,2%) oraz łącznie z powodu pochodzenia społecznego, świadectwa dojrzałości i pracy zawodowej – 2 osoby (0,08%). Ponadto 200 osób (8,8%) przyjęto bez egzaminu wstępnego, w tym ze względu na uczestnictwo w olimpiadzie przedmiotowej 22 osoby (0,9%) i 178 osób (7,9%) skierowanych przez rady pedagogiczne szkół średnich jako „prymusi”. Wokół preferencji przyjęć na studia stworzono w środowiskach inteligenckich wiele nieporozumień, tym bardziej że preferowani sprawdzają się na studiach, z wyjątkiem tzw. „prymusów”.

3.2. OCZEKIWANIA BADANYCH STUDENTÓW WOBEC UCZELNI

Podjęcie studiów uniwersyteckich wymaga nie tylko określonej siły motywacji, dobrego przygotowania, lecz także pozwala na realizację oczekiwań młodzieży żywionych przez nią wobec uczelni. Badana przez nas młodzież uniwersytecka oczekuje od uniwersytetu przede wszystkim prowadzenia badań naukowych i traktowania ich jako istotnej płaszczyzny wychowawczej (88,6% badanych uznało to za istotne i bardzo istotne). Nauka w sensie treściowym i funkcjonalnym ma w opinii badanych studentów nie tylko spełniać funkcję diagnostyczno-eksplanacyjną i instrumentalną, lecz w równym stopniu humanistyczną, wzbogacić jej życie wewnętrzne i tą drogą kształtować jej kulturę bycia.

Równoległe do prowadzonych badań naukowych młodzież studencka oczekuje od swego uniwersytetu realizowania wysoko kwalifikowanych kadr zawodowych. Poza przygotowaniem teoretycznym i metodologicznym ma uniwersytet dać jej pogłębioną orientację zawodową. Masowe studia uniwersyteckie muszą odpowiadać na pytanie, kogo i dla jakich celów kształcić oraz wychowywać. Oczekiwania młodzieży wobec uniwersytetu słusznie dotyczą więc potrzeby prowadzenia w czasie studiów określonych orientacji zawodowych, pozwalających po ich ukończeniu na podjęcie i efektywne realizowanie zadań zawodowych. Uniwersytet nie był i nie będzie nigdy wyższą szkołą zawodową, lecz jest odpowiedzialny za zabezpieczenie startu zawodowego swych absolwentów (85,7% badanych uznało to oczekiwanie za istotne i bardzo istotne).

Pozostałe oczekiwania studentów wobec uczelni są już mniej jednoznaczne, chociaż wykazuje je znaczny odsetek badanych. Dotyczy to takich oczekiwań jak kształcenie kadr kierowniczych (54,6% badanych uznało to za istotne) oraz stwarzanie możliwości awansu społecznego (38,2% badanych uznało to za istotne i bardzo istotne). Dowodzi to, że nasza młodzież jest dojrzała i odpowiedzialna społecznie. Słusznie więc wiąże kształcenie kadr kierowniczych ze studiami raczej podyplomowymi odbywanymi po uzyskaniu znacznego doświadczenia zawodowego, a perspektywy awansu zawodowego uzależnia od czynników, na działanie których uniwersytet ma raczej ograniczony wpływ.

4. PRZEBIEG STUDIÓW, OSIĄGANE WYNIKI I ICH ŚRODOWISKOWE ZRÓŻNICOWANIE

Przebieg studiów uniwersyteckich, a zwłaszcza osiągnane wyniki, analizowane są najczęściej w kategoriach ilościowych i jakościowych. W pierwszym przypadku bada się efekty ilościowe studiów uniwersyteckich w postaci sprawności rocznej, terminowości studiów oraz ogólnego wskaźnika procentowego kończących studia uniwersyteckie. W drugim przypadku za mierniki przebiegu i wyników jakościowych uznaje się oceny uzyskiwane przez młodzież studencką w toku jej studiów (K. Ciekotowa 1979, s. 7 i dalsze).

4.1. ILOŚCIOWA I JAKOŚCIOWA ANALIZA PRZEBIEGU STUDIÓW ORAZ ICH WYNIKÓW

Sprawność roczna studiów uniwersyteckich badanej młodzieży kształtuje się wyjątkowo wysoko, chociaż różnicuje się na poszczególnych latach i wydziałach (por. tabelę 7).

Tabela 7

Sprawność roczna studiów na poszczególnych wydziałach UAM
w liczbach i procentach

Nazwa wydziału	I rok		II rok		III rok		IV rok	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Prawa i Administracji	458	98,4	324	70,7	291	89,8	278	95,5
Filologiczny	424	84,8	344	81,1	306	88,9	273	89,2
Historyczny	229	98,7	206	89,9	175	84,9	134	76,5
Nauk Społecznych	383	96,4	373	97,3	363	97,3	351	96,6
Matematyki, Fizyki i Chemii	350	97,7	311	88,8	276	88,7	261	94,5
Biologii i Nauki o Ziemi	182	91,4	169	92,8	155	91,7	150	96,7
Bibliotekoznawstwa	95	96,9	91	95,7	87	95,6	87	100,0
Razem	2121	94,1	1818	85,7	1653	90,9	153	92,8

Z danych zamieszczonych w tabeli 7 wynika, że w skali całej uczelni latami studiów o najwyższej sprawności rocznej jest I rok (94,1%) i IV rok (92,8%), a najniższą sprawność odnotowujemy na roku II (85,7%) i na III (90,9%). Z kolei wśród wydziałów UAM najwyższą sprawność wykazuje Wydział Nauk Społecznych, a najniższą sprawność osiąga się na Wydziale Filologicznym, chociaż zróżnicowanie jej jest wyjątkowo widoczne na poszczególnych latach z zachowaniem ogólnej prawidłowości. W analizie tej nie uwzględniono odrębności poszczególnych kierunków studiów, płci studentów i ich pochodzenia społecznego i przestrzennego. Stanowi to przedmiot oddzielnego opracowania, gdyż wykracza poza ramy niniejszego

artykułu. Nie uwzględniono też roku piątego, gdyż dotyczy wyłącznie 295 studentów i to w zasadzie wyłącznie dwóch wydziałów (matematyka, fizyka i chemia oraz filologia).

Wskaźnikiem oddającym w sposób bardziej pogłębiony ilościowe wyniki studiów uniwersyteckich jest ogólny odsetek kończących studia. Jest to tym istotniejsze, że mają one charakter jednolity, a więc kończą się opracowaniem i obroną pracy dyplomowej.

Z ogólnej liczby studentów, którzy rozpoczęli studia uniwersyteckie w 1976 roku, ukończyło je w latach 1980 i 1981 tylko 1256 osób, to znaczy 56,1%; pozostali odpadli na poszczególnych latach studiów lub nie przygotowali i nie obronili pracy dyplomowej w ostatnim roku studiów. Charakterystyczne przy tym jest to, że w regulaminowym terminie ukończyło studia magisterskie 1096 osób (48,6%), z opóźnieniem 6-miesięcznym 136 osób (5,9%), rocznym i dłuższym opóźnieniem 25 osób (1,1%), a 338 osób (15,0%) zrezygnowało po zakończeniu studiów z przedłużenia i obrony pracy magisterskiej.

Interesujące jest zróżnicowanie kończących studia uniwersyteckie na poszczególnych wydziałach, a także ich pochodzenie społeczno-zawodowe oraz płeć.

Tabela 8

Ogólny odsetek kończących studia na poszczególnych wydziałach UAM
i ich terminowość w %

Wydział	Ogółem	w tym		
		w terminie	z półrocznym opóźnieniem	z rocznym i większym opóźnieniem
Prawa i Administracji	55,8	54,8	0,8	0,2
Filologiczny	45,4	42,8	1,8	0,8
Historyczny	37,3	31,8	5,1	0,4
Nauk Społecznych	65,5	35,7	25,1	4,7
Matematyki, Fizyki, Chemii	58,8	56,1	2,7	—
Biologii i Nauki o Ziemi	67,8	67,8	—	—
Bibliotekoznawstwa	73,5	73,5	—	—

Wśród studentów kończących studia przeważa młodzież z Wydziału Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (73,5%) oraz Biologii i Nauki o Ziemi (67,8%). Na tych wydziałach odnotowujemy też najczęściej wysoką terminowość studiów. Dodatkowych analiz wymaga fakt, że na Wydziale Historycznym wskaźnik kończących studia jest stosunkowo niski (37,3%). Z terminowością też nie jest najlepiej (31,8%). Zaś studenci Wydziału Nauk

Společnych studia kończą w 65,5%, lecz terminowo tylko 35,7%. Bliższe szczegóły podane są w tabeli 8. Sprawa ta stanowi poważny problem wychowawczy.

Istotna wydaje się tu kwestia pochodzenia społecznego i zawodowego studentów kończących studia, a także sprawa ich terminowości.

Tabela 9

Pochodzenie społeczno-zawodowe młodzieży rozpoczynającej i kończącej studia uniwersyteckie oraz ich terminowość w %

Kategoria pochodzenia	Skład społeczny		Kończy studia dyplomem			
	rozpoczy- nających studia	kończą- cych studia	Ogółem	w terminie	z opóźnie- niem pół- rocznym	z opóźnie- niem 1 ro- ku i dłuż- szym
Pracownicy fizyczni niewykwalifikowani	8,6	8,8 (+0,2)	57,9	51,8	5,6	0,5
Pracownicy fizyczni kwalifikowani	24,4	24,5 (+0,1)	56,1	47,8	6,7	1,6
Rolnicy z wykształce- niem podstawowym	3,4	3,3 (-0,1)	53,9	43,4	10,5	—
Rolnicy z wykształce- niem śred. i zawod.	2,0	2,6 (+0,6)	72,6	54,5	18,1	—
Pracownicy umysłowi z wykształc. podst. i średn.	30,2	31,6 (+1,4)	56,7	50,6	6,0	1,0
Pracownicy umysłowi z wykształ. wyższym	28,1	25,9 (-2,2)	51,5	46,8	3,6	1,1
Pracownicy nauki, twórcy	1,8	1,8	56,0	56,0	—	—
Właściciele prywatnych zakładów	1,5	1,5	55,7	41,1	14,6	—
Razem	100,0	100,0				

Najwyższy wskaźnik procentowy kończących studia wykazuje młodzież pochodząca z rodzin rolników z wykształceniem średnim i zawodowym (72,6%), a stosunkowo najniższy — młodzież pochodząca z rodzin z wyższym wykształceniem (51,5%). W zakresie terminowości kończenia studiów przoduje młodzież z rodzin pracowników nauki, twórców (56,0%) i ponownie młodzież z rodzin rolników z wykształceniem średnim i zawodowym (54,5%). Najmniej

korzystnie w zakresie terminowości kończenia studiów wypada młodzież z rodzin właścicieli prywatnych zakładów (41,1%).

Jeśli zestawimy pochodzenie społeczno-zawodowe młodzieży rozpoczynającej i kończącej studia, to zauważymy ubytek młodzieży ze środowisk inteligencji z wyższym wykształceniem, a przyrost młodzieży ze środowisk inteligencji z wykształceniem podstawowym i średnim, dzieci rolników ze średnim i zawodowym wykształceniem, a także przyrost młodzieży pochodzenia robotniczego. Stabilność w tym względzie wykazuje młodzież ze środowisk pracowników nauki, twórców i ekspertów oraz ze środowisk właścicieli prywatnych zakładów. Szczegóły zawarte są w tabeli 9.

Poprawa perspektyw życiowych i zawodowych dla absolwentów wyższych uczelni to jedyna realna droga kształtowania składu społecznego młodzieży studenckiej, odpowiadającego uwarstwieniu społeczno-zawodowemu i kulturowemu naszego społeczeństwa. Młodzież robotnicza, a zwłaszcza chłopska oraz ze środowisk niższej inteligencji w przebiegu studiów oraz w kończeniu ich w regulaminowym terminie wypada korzystnie. Podobnie korzystnie wypadają studentki kończące studia w 56,9%, w tym terminowo 49,6%. Studenci we wskaźnikach ilościowych wypadają gorzej. Studia kończy 50,9%, w tym w terminie 46,6%; kompensują to jednak jakością studiów.

Dotychczasowa analiza naszych wyników wieloletnich badań empirycznych dotyczyła głównie ilościowej strony studiów. Wyjątkowo interesująca jest ich strona jakościowa. Przebieg i wyniki studiów uniwersyteckich w aspekcie ich jakości dobrze charakteryzuje skala ocen uzyskiwanych przez badaną młodzież na poszczególnych latach studiów.

Tabela 10

Średnie oceny uzyskiwane przez badaną młodzież na poszczególnych latach studiów w %

Skala ocen	Rok studiów				
	I N=2121	II N=1818	III N=1653	IV N=1534	V N=295
Poniżej 3,60	58,5	48,5	40,4	32,8	21,7
3,60 – 4,00	22,2	29,0	28,7	27,1	38,6
4,01 – 4,50	13,2	15,2	22,1	22,8	28,1
4,51 – 5,00	6,1	7,3	8,9	17,3	11,5
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Z danych zamieszczonych w tabeli 10 można ustalić ogólną prawidłowość, że w miarę upływu czasu i opanowania przez młodzież studencką strategii studiowania skutecznego maleje na poszczególnych latach odsetek średnich ocen z egzaminów poniżej 3,60 z 58,5% do 32,8% na roku IV. Rok V na studiach uniwersyteckich trwających w czasie przeprowadzania badań 8 semestrów należy do nietypowych (dotyczył wyłącznie 295 studentów dwóch

w zasadzie wydziałów), o czym już wspomniano. Nie tylko zmniejsza się liczba dostatecznych, lecz zwiększa się liczba dobrych i bardzo dobrych (z 19,3% na roku I do 40,1% na roku IV). Sprawa się wysoce różnicuje na poszczególnych wydziałach wśród studentów różnego pochodzenia społeczno-zawodowego i płci. Stanowi to przedmiot oddzielnego opracowania.

5. MŁODZIEŻ STUDENCKA WOBEC PODSTAWOWYCH WARTOŚCI

Pojęcie wartości kojarzy się nam z bardzo różnymi zjawiskami. Ze względu na wieloznaczność jest ono powszechnie obecne w strukturze wielu nauk. W interesującym nas podejściu socjologicznym występuje odmiennność orientacji na społeczeństwo bądź jednostki w sposobie definiowania sprzeczności. Jedna orientacja ukazuje związek wartości z jednostką jako przedmiotem wartościującym, druga z kolei wskazuje na rolę społeczeństwa i poszczególnych jego grup w upowszechnieniu, selekcjonowaniu i sankcjonowaniu wartości czy też ich funkcji w systemie społeczno-kulturowym (S. Jałowicki 1978, s. 7 i dalsze).

Wartości funkcjonują też jako kryteria wyboru określonych alternatyw w sytuacjach społecznych, alternatywy celu dążeń lub form zachowania. Na tej podstawie możemy powiedzieć, że wybór zachowania determinowany jest pełniej uznawaną wartością niż określoną postawą. Istnieje więc lepsza przewidywalność zachowań ludzkich oparta na wiedzy o wartościach. Znaczy to, że badając wartości, jakie człowiek akceptuje, poznajemy jego widzenie świata, jego skalę wartości w relacji do tego, co zachodzi w kręgach dostępnego mu doświadczenia (Cz. Matusewicz 1975, s. 6 i dalsze).

Ustalając orientację na wartości badanej przez nas młodzieży uniwersyteckiej, staraliśmy się znaleźć odpowiedź na dwa zasadnicze pytania:

1. Jakie wartości są przez studentów akceptowane i traktowane jako idee przewodnie ich życia?

2. Jakie dziedziny życia są dla naszych studentów wyjątkowo istotne?

Wyniki naszych badań są w tym względzie interesujące i dowodzą, że mamy młodzież myślącą, dojrzałą i odpowiedzialną, chociaż nie zawsze potrafimy nawiązać z nią partnerski dialog. Świadczą też, że pewne kręgi społeczne chcą siać dezorientację wśród młodzieży akademickiej albo wykorzystać ją do działań sprzecznych z jej interesem.

Wśród idei przewodnich życia ludzkiego, uznawanych i akceptowanych przez naszych studentów jako pierwszoplanowe, znalazły się takie wartości, jak: życie w pokoju bez wojen i zniszczeń (93,3% badanych), sprawiedliwość społeczna (94,1%), poczucie własnej wartości i użyteczności społecznej (94,5%).

Wśród dziedzin życia uznanych przez badanych studentów za najistotniejsze znalazły się: rodzina, zawód i praca zawodowa, kultura i sztuka, studia i uniwersytet, przyjaźń ludzka, nauka i badania naukowe (B. Bromberek 1984).

Uprzywilejowana pozycja rodziny w systemie wartości preferowanych przez studentów jest godna podkreślenia. We współczesnym świecie o wyjątkowo dużym współczynniku zmienności wartość rodziny stale wzrasta wbrew fałszywym prognozom.

Rodzina współczesna, najczęściej dwupokoleniowa o zdemokratyzowanym układzie stosunków wewnątrzrodzinnych, jest niekwestionowanym ośrodkiem wpływów wychowawczych, kształtujących u swych członków bogatą wielostronnie dojrzałą osobowość. Specyfika tych oddziaływań wyraża się w tym, że forum rodzinne stanowi dla swych członków strukturę odniesień, filtrujących pozarodzinne wpływy wychowawcze. W dodatku rodzina zabezpiecza azyl prywatności i równowagę psychiczną współczesnego człowieka poprzez zaspokajanie jego potrzeb materialnych, a zwłaszcza psychicznych (miłości, serdeczności, bezpieczeństwa, akceptacji i społecznego kontaktu). Władze państwowe, rozbudowując wszelkie formy pomocy na rzecz umacniania spójności i harmonii rodziny, wychodzą naprzeciw zapotrzebowaniu społecznemu.

Wysoka ranga zawodu i pracy zawodowej w opinii badanej młodzieży potwierdza tezę o jej dojrzałości społecznej. Zawód zawiera w powszechnie aprobowanym określeniu cztery podstawowe składniki: system czynności wewnętrznie spójny, oparty na określonej wiedzy i umiejętnościach, skierowany na wytworzenie pewnego przedmiotu czy usług zaspokajających potrzeby szeroko, zresztą, rozumiane; czynności czy prace te wykonywane są przez pracownika systematycznie lub trwale; wykonywanie tych czynności jest podstawą ekonomicznego bytu pracownika, utrzymania dla jego ewentualnej rodziny; czynności te i związane z nimi konsekwencje społeczne są podstawą prestiżu i pozycji społecznej pracownika (J. Szczepański 1965, s. 16).

Zawód i praca dają nie tylko siłę i nie tylko zabezpieczają dostatek społeczeństwu, lecz stwarzają też możliwość twórczego samoprzejawienia się człowieka, przeżywania satysfakcji osobistej towarzyszącej realizacji zadań i tym samym wzmacniania motywacji do dalszego wysiłku.

W systemie wartości preferowanych i akceptowanych przez młodzież studencką ważne miejsce zajmują także kultura i sztuka, uczelnia i studia akademickie. Kultura i sztuka kojarzy się nam przeważnie: 1) z zespołem wartości tradycyjnych, szczególnie cennych, wymagających opanowania drogą kształcenia; 2) z rozrywką w najbardziej wysublimowanym jej rozumieniu, pozwalającą na wypełnianie wolnego czasu w sposób wzbogacający; 3) z zespołem wartości konstytuujących sens życia (I. Wojnar 1980, s. 275 i dalsze). Chodzi tu więc o humanizację człowieka traktowaną jako obrona tego, co w nim wewnętrzne, także osobiste, uczuciowe, moralne, a co zarazem wyraża się w sposobie jego istnienia w świecie, we wszystkich sytuacjach dotyczących zarówno życia publicznego, jak i spraw osobistych. Bez kultury interpretowanej jako postawa, sposób, czy – jak kto woli – styl życia i zachowania nie ma wymienionej wyżej humanizacji człowieka.

Wyższe wykształcenie rozumiane jako wprowadzenie do bardzo wyspecjalizowanej wiedzy, a zatem także wyspecjalizowanego kręgu kulturowego, jest istotnym czynnikiem rozwoju człowieka, drogą awansu społeczno-zawodowego, istotnym dobrem, wartością. Wykształcenie, wychodząc poza obszar instrumentalny, jest ważnym celem życiowym człowieka. Wykształcenie naukowe i techniczne osiąga się głównie w uczelni i uczelnia decyduje o skuteczności percepcji informacji naukowych pochodzących ze źródeł uczelnianych i pozauczelnianych. Stąd pochodzi utrzymująca się nadal atrakcyjność studiów akademickich i ich wielostronna wartość dla stale wzrastającej liczby młodzieży.

CYTOWANA LITERATURA

- Bromberek B., *Feminizacja zawodu nauczycielskiego*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1971, nr 1, 2.
 —, *Rola społeczna nauczyciela*, Poznań 1973.
 —, *Nauczyciele szkoły radzieckiej — ich skład, zadania, kształcenie i doskonalenie*, Warszawa 1979.
 —, *Werterientierungen polnischer Studenten*, [w:] *Student und Studium im interkulturellen Vergleich. Student Worlds in Europe*, Klagenfurt 1984.
 —, *Młodzież rozpoczynająca studia wyższe, wobec wartości wykształcenia, zawodu i perspektyw zawodowych*, „Dydaktyka Szkoły Wyższej” 1984, nr 2.
 Ciekotowa K., *Środowiskowe uwarunkowania wyników kształcenia w wyższych uczelniach technicznych*, Wrocław 1979.
 Faure E., *Uczyć się, aby być*, Warszawa 1975.
 James F. C., *Niektóre problemy uniwersytetów w świecie*, „Życie Szkoły Wyższej” 1966, nr 7-8.
 Jąłowicki S., *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*, Warszawa — Wrocław 1978.
 Kozakiewicz M., *Skolaryzacja młodzieży polskiej*, Warszawa 1976.
 Markiewicz W., *Uniwersytet w społeczeństwie socjalistycznym*, [w:] *Model socjalistycznego uniwersytetu*, red. A. Łopatka, Poznań 1970.
 Matusewicz Cz., *Psychologia wartości*, Warszawa 1975.
Ocena poziomu przygotowania młodzieży do szkół wyższych w roku akademickim 1976/77, Warszawa 1978. Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.
 Osiński J., *Uwarunkowania społeczno-przestrzenne selekcji młodzieży do studiów wyższych*, Warszawa 1977.
 —, *Zasada preferencji społecznej — możliwości i ograniczenia*, [w:] *Społeczno-pedagogiczne aspekty rekrutacji do szkół wyższych*, pod red. F. Januszkiewicza i J. Zalewskiego, Warszawa 1983.
 Perkins A., James F. C., *The University in a Restless*, New York 1972.
 Słomczyński K., *Zróżnicowanie społeczno-zawodowe i jego korelaty*, Wrocław 1972.
 Strelau J., Jurkowski A., Butkiewicz Z., *Podstawy psychologii dla nauczycieli*, Warszawa 1975, s. 170 i n.
 Suchodolski B., *Uniwersytet żywy w służbie narodu*, [w:] *Oświata i człowiek przyszłości*, Warszawa 1974.
 Szczepański J., *Czynniki kształtujące zawód i strukturę zawodową*, [w:] *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965.
 —, *Młodzież wiejska wśród kandydatów na wyższe uczelnie*, „Wiś Współczesna” 1969, nr 7.
 Wesołowski W., *Klasy, warstwy, władza*, Warszawa 1974.
 Wojnar I., *Edukacja kulturalna i wychowanie przez sztukę w koncepcji kształcenia ogólnego*, [w:] *Model wykształconego Polaka*, Wrocław 1980.
 Zalewski J., *Tendencje doboru kandydatów do studiów wyższych w Polsce Ludowej*, Warszawa 1980.
 Zandecki A., *Społeczno-zawodowe pochodzenie studentów a ich wyniki w nauce*, Warszawa 1978.
 Ziółkowski J., *Miejsce i rola uniwersytetu w systemie szkolnictwa wyższego i w życiu naukowym kraju*, [w:] *Socjologia i planowanie społeczne*, Warszawa 1972.